

ВІДГУК

**на дисертаційне дослідження Бялого Гліба Анатолійовича на тему:
«Матеріальна відповідальність у міжнародному праві: формування та
реалізація», подане на здобуття наукового ступеня доктора філософії у
галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»**

Оцінка актуальності обраної теми дослідження.

У сучасних умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України питання матеріальної відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння набуває виняткового практичного і теоретичного значення. Масштаби руйнувань інфраструктури, економічних втрат та людських страждань ставлять перед доктриною міжнародного права завдання переосмислення класичних механізмів відшкодування шкоди та пошуку дієвих інструментів компенсації, здатних забезпечити реальне, а не декларативне відновлення порушених прав.

Проблематика дослідження безпосередньо пов'язана з необхідністю розмежування та системного осмислення таких форм матеріальної відповідальності, як реституція, компенсація та сатисфакція, кожна з яких має власну правову природу, підстави застосування та межі ефективності. Класичний інститут відповідальності держав, сформований переважно на основі практики міждержавних відносин, дедалі частіше стикається із запитом розширити коло суб'єктів відповідальності за рахунок міжнародних організацій, що вимагає окремого доктринального аналізу.

Підкреслюючи актуальність дослідження, здобувач вказує, що масштаби руйнування інфраструктури, економічних втрат та людських страждань в Україні є безпрецедентними для Європи після Другої світової війни. За оцінками експертів, загальна сума збитків, завданих Україні внаслідок агресії, становить сотні мільярдів доларів США та продовжує зростати. Це свідчить про необхідність глибокого наукового аналізу існуючих

міжнародно-правових інструментів матеріальної відповідальності та розробки нових підходів до їх реалізації в контексті сучасних викликів. Також не можна не погодитися, що незважаючи на певні наукові дослідження в галузі міжнародно-правової відповідальності, інститут матеріальної відповідальності вимагає глибокого переосмислення на основі сучасної практики міжнародними судовими та арбітражними органами в умовах зміни геополітичної ситуації та нових форм міжнародно-протиправних діянь. Це має зосередитися, зокрема, на питаннях, що стосуються відповідальності за акти агресії, воєнні злочини та порушення міжнародного гуманітарного права, які найбільше стосуються ситуації, що склалася в Україні. Україна сьогодні стоїть на передньому краї формування нових підходів до міжнародної співпраці з метою притягнення держави-агресора до відповідальності. Ключовими ініціативами є створення спеціалізованого міжнародного трибуналу та реєстру збитків, що не лише дозволить встановити юридичну відповідальність, а й буде слугувати інструментом відшкодування завданих збитків.

Разом з тим, самотійним викликом, що зумовлює актуальність теми, є потреба вироблення дієвих міжнародно-правових механізмів відшкодування шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії. Створення Реєстру збитків, перспектива функціонування Компенсаційної комісії та Спеціального трибуналу щодо злочину агресії поставили перед українською правовою наукою завдання осмислити ці інституційні новели у системному зв'язку з усталеними формами матеріальної відповідальності.

Тематика дисертації кореспондує з науково-правовим напрямом дослідження ДВНЗ «Ужгородський національний університет» «Модернізація теорії і практики сучасних глобалізаційних викликів у міжнародному праві» (номер державної реєстрації 0124U002815) та відповідає освітньо-науковій програмі за спеціальністю 081 «Право».

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертаційна робота Бялого Г.А. є першим у вітчизняній науці міжнародного права комплексним монографічним дослідженням теоретичних засад і практичних проблем застосування інституту матеріальної відповідальності.

Серед найбільш значущих самостійних результатів здобувача слід виокремити такі. По-перше, сформульовано авторське визначення матеріальної відповідальності у міжнародному праві як складного багатовимірного інституту, що поєднує юридичні та політико-правові елементи, спрямовані на відновлення справедливості та підтримання правопорядку у міжнародній спільноті. По-друге, обґрунтовано розширене розуміння категорії компенсації, яке охоплює не лише прямі матеріальні збитки, а й моральну шкоду та втрати, пов'язані із затримкою виконання зобов'язань, що дозволяє повніше врахувати реальний обсяг завданої шкоди. По-третє, доведено особливості матеріальної відповідальності міжнародних організацій, зумовлені їх унікальним правовим статусом та обмеженими делегованими повноваженнями. По-четверте, здійснено аналіз міжнародно-правових механізмів відшкодування шкоди Україні, включно з діяльністю Реєстру збитків та перспективами функціонування Компенсаційної комісії, що має самостійне прикладне значення для формування державної політики у сфері репарацій.

Серед сформульованих положень наукової новизни, на нашу думку найбільш цінними для науки міжнародного права є наступними:

- встановлено, що міжнародно-правова відповідальність виступає як один із найстаріших інститутів міжнародного права, що склався на базі звичаєво-правових норм – однак цей інститут класичного міжнародного права відрізняється від інституту, що сформувався в сучасному світі, бо у минулому відповідальність головним чином зводилася до обов'язку держави відшкодувати шкоду, заподіяну особі або майну іноземців, сьогодні він, по-перше, володіє суттєвими наробками у контексті свого міжнародно-правового

наповнення договірної природи (розроблено міжнародно-правові договори, а також їх проекти); по-друге, основна увага в ньому приділяється юридичній відповідальності як держави загалом, так і її органів та посадових осіб;

- обґрунтовується, що матеріальна відповідальність у міжнародному праві відрізняється від нематеріальної насамперед тим, що її предметом є конкретне відшкодування шкоди, завданої протиправними діями, яке може бути виражене у грошовій або речовій формі, – ба більше, цей інститут базується на фундаментальному принципі *reparatio in integrum* – повного відновлення порушеного права або стану, який існував до настання порушення, причому, такий підхід забезпечує справедливість, адже мета матеріальної відповідальності – не лише покарати винну сторону, а й відновити права постраждалої сторони у максимально можливому обсязі;

- аргументовано, що зміст поняття компенсації у міжнародному праві значно ширший за просте відшкодування прямої матеріальної шкоди, бо вона може включати: а) прямі матеріальні збитки, що безпосередньо виникли через порушення, такі як вартість знищеного майна або витрати на відновлення порушених прав; втрати майбутніх доходів, які могли бути отримані як наслідок порушення (наприклад, втрата прибутків через втрату підприємства або інвестицій); б) моральну шкоду, яка, хоч і не має прямої матеріальної оцінки, визнається міжнародними судами як збиток, що підлягає компенсації, особливо у справах, пов'язаних із порушенням прав людини чи нанесенням шкоди репутації; в) втрати, пов'язані із затримкою виконання обов'язків, коли шкода виникає через несвоєчасність відшкодування, наприклад, упущена вигода або додаткові витрати, спричинені тривалим невиконанням міжнародних зобов'язань, – причому особливістю компенсації є її гнучкість – бо вона може варіюватися залежно від конкретних обставин справи, характеру збитків, політичного та правового контексту, – ба більше, бо саме: а) ця властивість робить компенсацію ефективним і практично незамінним механізмом у міжнародно-правових спорах, де точне відновлення початкового

стану за допомогою реституції є неможливим; вона отримала у міжнародному праві широке визнання як ефективний механізм матеріальної відповідальності, що дозволяє гнучко реагувати на різноманітні ситуації порушення міжнародних зобов'язань; в) її застосування підтримується численними рішеннями міжнародних судів і арбітражів, які конкретизують межі та умови виплат;

- аргументовано, що відповідальність міжнародних організацій за заподіяну матеріальну шкоду належить до одних із найскладніших і найактуальніших проблем сучасного міжнародного права – це, насамперед, пов'язано з низкою специфічних факторів, які роблять регулювання цього питання особливо складним і багатогранним, бо саме міжнародні організації: а) виконують широкий спектр функцій – від підтримки миру і безпеки, гуманітарної допомоги, регулювання економічних відносин до захисту прав людини, що накладає на них особливу відповідальність за можливі негативні наслідки їх діяльності; б) мають унікальний правовий статус, який відрізняється від статусу держав – бо вони створені за згодою держав-членів, діють на основі міжнародних договорів і мають обмежені, делеговані повноваження, що визначають межі їхньої відповідальності;

- доведено, що матеріальна відповідальність у період збройних конфліктів набуває особливого значення: а) оскільки наслідки воєнних дій часто призводять до масштабних матеріальних збитків як для держав, так і для приватних осіб; б) при цьому йдеться не лише про руйнування інфраструктури, житлового фонду чи економічних ресурсів, але й про завдання шкоди навколишньому середовищу, культурній спадщині та об'єктам, що мають критичне значення для життєзабезпечення населення; в) правове регулювання цього аспекту міжнародного права базується на фундаментальних принципах обмеження насильства, захисту цивільного населення та відновлення порушених прав, що закріплені у міжнародних договорах і звичаєвих нормах; г) при цьому, важливою складовою є

визначення кола суб'єктів відповідальності, яке охоплює не лише держави, а й міжнародні організації та, у певних випадках, індивідів; г') не менш значущими є питання порядку нарахування відшкодування та ефективних механізмів реалізації компенсаційних зобов'язань, які мають забезпечити реальне відновлення справедливості та недопущення безкарності за воєнні правопорушення; д) у цьому контексті матеріальна відповідальність виступає інструментом, що поєднує як превентивну, так і відновну функцію, формуючи основу міжнародно-правового реагування на наслідки збройних конфліктів;

- доведено, що сучасні тенденції розвитку міжнародного права свідчать про прагнення створення більш ефективних механізмів компенсації та відновлення порушених прав, – це включає формування спеціалізованих міжнародних компенсаційних фондів, розвиток прецедентної практики в міжнародних судах, а також активізацію ролі Міжнародного кримінального суду, трибуналів та арбітражних органів у питаннях визначення обсягу збитків та забезпечення їх відшкодування, – при цьому, важливим є поєднання превентивних, каральних та відновних функцій міжнародного права, що дозволяє підвищити ефективність матеріальної відповідальності, гарантувати захист цивільного населення, відновлення зруйнованої інфраструктури та екологічної рівноваги у зоні конфлікту, а також зміцнити довіру до міжнародних правових інститутів і сприяти стабільності міжнародних відносин;

- аргументовано, що Резолюція Генеральної Асамблеї ООН. A/ES-11/L.6 «Забезпечення засобів правового захисту та репарацій у зв'язку з агресією проти України», що прийнята 14 листопада 2022 року, набуває подвійного значення: вона виступає водночас і правовим, і політичним документом – отже, з одного боку, вона легітимізує вимоги України про репарації на найвищому міжнародному рівні, з іншого – створює передумови для мобілізації фінансових, організаційних та інституційних ресурсів міжнародної спільноти для практичного виконання цих вимог; причому, з огляду на

відсутність універсальних прецедентів подібного масштабу, цей документ може стати новою віхою у розвитку міжнародного права відповідальності та компенсаторних механізмів у випадках збройної агресії;

- доведено, що впровадження інноваційних міжнародно-правових механізмів передбачає створення комплексної системи координації між національними органами влади, міжнародними судовими та арбітражними інстанціями, а також спеціалізованими експертними комісіями – такій підхід дозволяє розробляти уніфіковані методики оцінки шкоди, встановлювати чіткі критерії відповідальності та забезпечувати ефективний контроль за виконанням прийнятих рішень;

Ступінь обґрунтованості наукових положень дисертації та їх достовірність. Дисертація має чітку логіко-композиційну побудову: вступ, три розділи, поділені на вісім підрозділів, висновки до кожного розділу та узагальнюючі висновки, список використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 196 сторінок, з них основного тексту 168 сторінок. Така архітектура повністю відповідає меті та завданням дослідження.

Здобувач послідовно застосовує формально-правовий, порівняльно-правовий, історико-правовий, діалектичний, системно-структурний та формально-логічний методи дослідження, що дозволило простежити еволюцію інституту матеріальної відповідальності від класичних форм репарацій до сучасних компенсаційних механізмів. Опрацьований нормативний та науковий матеріал є об'ємним і релевантним предмету дослідження, до нього увійшли понад 120 наукових і нормативних джерел, включно з установчими документами ООН, а також актуальною практикою міжнародних судових органів.

Висновки роботи логічно випливають з проведеного аналізу, є внутрішньо узгодженими та підкріпленими відповідним нормативним матеріалом. Достовірність та обґрунтованість сформульованих положень дає

підстави розглядати дослідження як самостійний внесок у науку міжнародного права.

Повнота викладення наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації в опублікованих працях. Апробація результатів дисертаційного дослідження здійснена у 7 публікаціях здобувача. У фахових виданнях України опубліковано 3 наукові статті: «До проблеми визначення міжнародно-правової відповідальності в міжнародному публічному праві» (Аналітично-порівняльне правознавство, 2024), «Форми та механізми реалізації матеріальної відповідальності за порушення міжнародних зобов'язань» (Право і суспільство, 2025), «Репарації за наслідки збройних конфліктів: міжнародно-правові механізми та практика» (Юридичний науковий електронний журнал, 2025). Ще 4 роботи є тезами доповідей на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, проведених упродовж 2022–2024 років. Сукупність опублікованих праць є достатньою для висвітлення положень, що виносяться на захист.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що правовий аналіз, який містить дисертація, основні положення й висновки відображають становлення й розвиток сучасного розуміння поняття економічної функції держави у міжнародно-правовому виміру, формування та реалізації такої функції, перспективи розвитку міжнародно-правових механізмів регулювання її.

Результати дисертації можуть бути використані у таких сферах:

- *у науково-дослідній* – вперше в національній науці про міжнародне право було проведено комплексний аналіз міжнародних документів, що стосуються матеріальної відповідальності, які до цього часу не були предметом спеціальних наукових досліджень. Положення та висновки дисертації можуть слугувати основою для подальших наукових досліджень.

- *в освітній* – наукові положення, викладені в дисертації, можуть бути використані при викладанні курсів «Міжнародне право», «Право

Європейського Союзу» та «Міжнародне економічне право», а також для вдосконалення навчальних програм і підготовки підручників.

– *у практичній* – результати дисертації можуть бути використані в законодавчій діяльності органів державної влади України для вдосконалення законодавства, а також для підготовки та підвищення кваліфікації юристів.

Відсутність (наявність) порушень академічної доброчесності. Вивчення матеріалів дисертації Бялого Г.А. та наукових публікацій дисертанта дозволили дійти висновку щодо відсутності порушень академічної доброчесності, зокрема академічного плагіату, фабрикації та фальсифікації результатів дослідження. Використання ідей, наукових результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Оцінка рівня оволодіння методологією наукової діяльності

Дисертація характеризується належним методологічним рівнем. Методологічну основу дисертації становить сукупність загальнонаукових та спеціально-правових методів наукового пізнання, застосування яких зумовлене метою, завданнями та специфікою предмета дослідження.

Дискусійні положення і зауваження. Не применшуючи наукової цінності рецензованої роботи, вважаємо за доцільне звернути увагу на окремих позиціях, які можуть стати предметом обговорення під час публічного захисту:

1. Розкриваючи відповідальність міжнародних організацій за заподіяну матеріальну шкоду, автор оминає увагою практику відповідальності операцій ООН з підтримання миру, зокрема відомі випадки претензій щодо дій миротворчих місій. Звернення до цієї практики дозволило б точніше проілюструвати межі та підстави відповідальності міжнародних організацій.

2. У підрозділі 3.2, присвяченому механізмам відшкодування шкоди Україні, викладення матеріалу має переважно описовий характер. Наведення конкретних кількісних показників діяльності Реєстру збитків, зокрема кількості зареєстрованих заяв станом на час завершення дослідження, посилює емпіричну переконливість висновків.

3. Пропозиція щодо інтеграції цифрових платформ та інформаційних систем для контролю за виконанням рішень про відшкодування сформульована на загальнотеоретичному рівні. Конкретизація функціонального призначення таких систем, з посиланням на наявний досвід ведення реєстрів збитків, надала б цій пропозиції більшої практичної вагомості.

4. Розглядаючи співвідношення Реєстру збитків, майбутньої Компенсаційної комісії та Спеціального трибуналу щодо злочину агресії, дисертант не завжди чітко розмежовує компетенцію цих інституцій. Уточнення інституційного розподілу повноважень між ними сприяло б системності викладених рекомендацій.

Висловлені міркування мають характер наукової дискусії, не позначаються на загальній позитивній оцінці дослідження та окреслюють вектори можливих майбутніх наукових пошуків здобувача.

Загальний висновок. Дисертаційне дослідження Бялого Гліба Анатолійовича на тему: «Матеріальна відповідальність у міжнародному праві: формування та реалізація» є завершеною самостійною науковою працею, що вирішує важливе наукове завдання щодо комплексного дослідження інституту матеріальної відповідальності у міжнародному праві в умовах сучасних глобальних викликів. За актуальністю, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю основних положень, висновків і рекомендацій, практичним значенням та повнотою викладення результатів у наукових публікаціях дисертація відповідає вимогам, що пред'являються до дисертаційних досліджень відповідно до «Порядку присудження ступеня доктора філософії»

та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами та доповненнями).

Бялий Гліб Анатолійович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії у галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

професор кафедри політології, соціології та філософії

Національного університету «Київський авіаційний інститут»

доктор юридичних наук, професор

Юрій ВОЛОШИН

